

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav pro klasickou archeologii
Klasická archeologie

Autoreferát – teze disertační práce

Etruské helenistické skalné hrobky so zdobenými fasádami

Mgr. Tatiana Votroubková

Studijní obor: Klasická archeologie

Vedoucí práce: Mgr. Jan Kysela, Ph. D.

2023

Etruské helenistické skalné hrobky so zdobenými fasádami

Úvod – predstavenie dizertačnej práce

Témou mojej dizertačnej práce je výzdoba fasád vybraných etruských skalných hrobiek z helenistického obdobia, ktoré sa nachádzajú na nekropolách dvoch menších etruských miest Sovana a Norchia v oblasti južnej vnútrozemskej Etrúrie. Zo skupiny približne 30 hrobiek, ktoré mali celé fasády vysekané do skalného podložia, svojou formou imitovali reálnu architektúru a boli figurálne zdobené, som vybrala 22, ktoré podrobne skúmam. Výber som urobila na základe týchto kritérií: 1. fasády sú dostatočne zachované na to, aby sme vedeli povedať, aký bol ich pôvodný tvar a výzdoba, 2. celkovou formou imitujú reálnu architektúru, 3. majú reliéfnu figurálnu výzdobu, 4. svojou ikonografiou, prepracovanosťou a monumentalitou sa významne odlišujú od ostatných súdobých hrobiek v oblasti skalných nekropol, ktoré svojim vzhlľadom a konštrukciou pokračujú v tradícii z archaického obdobia.

Zameranie na fasády a nie hrobky ako celok som zvolila aj z toho dôvodu, že v helenistickom období sa architektúra skalných hrobiek zmenila tým spôsobom, že hrobová komora už nebola budovaná za fasádou. Bola oddelená a posunutá pod výškovú úroveň fasády, zatiaľ čo fasáda predstavovala falošnú budovu hrobky a vchod do nej. Väčšia pozornosť pri konštrukcii bola venovaná fasádam. Hrobové komory boli vo väčšine prípadov nezdobené, na hrubo opracované a taktiež v nasledujúcich obdobiach vykradnuté, alebo zničené. Z týchto dôvodov majú o čosi menšiu výpovednú hodnotu než fasády.

V prvej kapitole, ktorá je venovaná dejinám bádania som ukázala, že od počiatku výskumu v 2. pol. 19. storočia až dodnes boli tieto hrobky prirovnávané k chrámovej a funerálnej architektúre mimo Etrúrie a to hlavne v oblasti Magna Graecia a východného Stredomoria, predovšetkým ku gréckym chrámom, palácom a hrobkám macedónskych vládcov, skalným hrobkám v Lýkii, Kárii, v Egypte a inde. Bádateľia vytvárali hypotézy o tom, aké vplyvy sa v ich výzdobe prejavili a odkiaľ mohli ich tvorcovia čerpať inšpiráciu. Výskum týchto hrobiek pokračuje dodnes a spolu sním aj hľadanie analógií a zdrojov inšpirácií v rámci etruskej kultúry aj mimo nej.

Cieľom práce je prispieť do stále živej diskusie o umeleckých vplyvoch na architektúru a výzdobu etruských skalných hrobiek, pokúsiť sa zodpovedať na tieto hlavné otázky – čím sa inšpirovali tvorcovia fasád? Akým spôsobom sa to prejavilo? Identifikovať zdroje inšpirácie, z ktorých mohli čerpať v rámci kultúry a umenia na území Etrúrie. Preveriť hypotézu, že sa nechali inšpirovať od iných kultúr, a ak áno, pokúsiť sa identifikovať v čom, od ktorých kultúr a ako tento proces prebiehal.

Chronologické a geografické vymedzenie práce

Druhá kapitola práce sa týka chronologického a geografického vymedzenia práce. Skalné hrobky skúmané v tejto práci sú datované do obdobia medzi 2. pol. 4. stor. pred n. l. až 1. pol. 2. stor. pred n. l., presnejšie medzi roky 325 pred n. l. až 175 pred n. l. v Sovane¹ a 320 pred n. l. až 250 pred n. l. v Norchii.² Spadajú teda do helenistického obdobia.

Nachádzajú sa na etruských nekropolách situovaných vo vnútrozemí historického územia južnej Etrúrie, v súčasnosti v oblasti stredozápadného Talianska. Staré etruské mesto Suana, ktoré bolo obkolesené niekoľkými skalnými nekropolami, leží pod dnešnou obcou Sovana a nachádza sa na juhu súčasného regiónu Toscana, blízko hranice s regiónom Lazio. Staré etruské mesto, ktorého pôvodný názov mohol byť Orcla a dnes nazýva Norchia, je do veľkej miery neprebádanou archeologickou lokalitou na poľnohospodársky využívannej ploche nachádzajúcej sa necelých 10 km severozápadne od mesta Vetralla, na severe regiónu Lazio. Skalné nekropole sa takisto nachádzajú okolo etruského mesta.

Prírodné podmienky v tejto oblasti určuje geologické podložie tvorené tufom, ktorý vznikol sopečnou činnosťou a tiež vodné toky, ktoré eróznou činnosťou do podložia vymodelovali hlboké kaňony s obnaženými skalnými útesmi. Na sútoku viacerých potokov a riek tu vznikli izolované plošiny, ktoré boli prirodzene chránené a zo strategického hľadiska vhodné pre vznik sídiel. Sovana aj Norchia sa nachádzajú na takýchto miestach na sútokoch do veľkej miery obkolesené útesmi, ktoré boli zároveň vhodné pre vznik skalnej architektúry na rôzne účely. Mäkký a ľahko opracovateľný tuf bol základnou podmienkou pre vznik skalných hrobiek.

¹ MAGGIANI 1994, 129.

² AMBROSINI 2018, 117, 198.

Historický rámec

Tretia kapitola bola venovaná historickým udalostiam, ktoré utvárali a ovplyvňovali život v Etrúrii v dobe výstavby vybraných hrobiek. Sovana aj Norchia boli malé etruské sídliská, ktoré v archaickej dobe neboli významné a nálezov z tohto obdobia je málo. V klasickom období zrejme úplne stagnovali. Obe sídliská začali výrazne a rýchlo rásť a prosperovať po pol. 4. stor. pred n. l., čoho dôkazom sú práve hrobky skúmané v tejto práci. Tento nárast je pripisovaný tomu, že veľké pobrežné centrá, do ktorých sféry vplyvu patrili (Sovana – Vulci, Norchia – Tarquinia), začali v tomto období orientovať svoju pozornosť (politické, ekonomické a vojenské záujmy) smerom do vnútrozemia. V dovtedy málo rozvinutých sídliskách vznikla mocná vrstva aristokracie, ktorá si mohla dovoliť budovať nákladné hrobky. Preorientovanie rozvoja do vnútrozemia súviselo so stratou dominancie Tarquinie a Vulci na mori a blížiacou sa hrozbou vojenských útokov z Ríma, ktorý postupoval vnútrozemím na sever. Obyvatelia týchto sídiel počas mierového obdobia vytvárali hospodársky rast a v čase vojny bránili Rimanom v postupe k mestským centrá. Tie najhonosnejšie hrobky patrili zakladajúcim mocným a bohatým miestnym rodinám, ktorých členovia zastávali vysoké úradnícke pozície. Zatiaľ čo inovatívne postupy v budovaní hrobiek a ich fasád v Norchii trvali približne dve generácie, medzi rokmi 320 až 250 pred n. l., v Sovane sa udržali dlhšie, medzi rokmi 350 až 175 pred n. l. Práve fasády týchto hrobiek poukazujú na paradoxný rozkvet architektúry a prijímanie impulzov z helenistického umenia z celého Stredomoria počas na prvý pohľad nepriaznivého obdobia pokračujúceho dobývania Etrúrie Rimanmi.

Pracovná metóda

Cieľ práce – analyzovať výzdobu fasád a zistiť, čím sa inšpirovali ich tvorcovia v Sovane a Norchii, som sa pokúsila dosiahnuť podrobným preskúmaním jednotlivých výzdobných motívov a aj celkovej formy fasád, vyhládaním analógií v rámci archeológie starovekej Etrúrie, Itálie so zvláštnym zameraním na územie Magna Graecia, východného Stredomoria a následnou ikonografickou analýzou týchto analógií. Zo skupiny zhruba 30 skalných hrobiek s inovatívnym pojatím fasád som vybrala 22. Z nekropol Sovany sú to hrobky: *PF 1*, *PF 11 (Tomba dei Leoni)*, *PF 12 (Tomba della Ficaiola)*, *PF 13 (Tomba Ildebranda)*, *PF 14*, *PF 15 (Tomba Pola)*, *PF 29 (Tomba dei*

Demoni Alati), PS 21, PS 22, PS 23, PS 27 (*Tomba della Capanna*), PS 28, PS 33 (*Tomba del Tifone*), PG 3, MR 4 (*Tomba del Sileno*), S4 (*Tomba della Sirena*), S5, F 16, M2. Z nekropol Norchie sú to *Tombe Doriche* a *Tomba Lattanzi*. Fasády týchto hrobiek som vybrala na základe toho, že sú dostatočne zachované, majú prepracovanú fasádu imitujúcu reálnu architektúru stavieb typu chrám (*prostylos* a čiastočný *peristylos*), *aedicula*, *tholos* a figurálnu výzdobu. Sú to charakteristiky, ktoré nie sú známe v predchádzajúcich obdobiach vývoja skalných hrobiek. Dostupné informácie o 22 vybraných hrobkách som zhrnula do katalógu, ktorý tvorí 4. kapitolu práce. Delenie fasád hrobiek podľa typov som prevzala podľa posledného návrhu ich typológie od A. Maggianiho,³ pretože je pre potreby tejto práce postačujúce a chcela som sa vyhnúť zmätku, ktorý by mohol vzniknúť vytváraním vlastnej novej typológie.

Do obrazovej prílohy ku katalógu som zahrnula čo najviac vlastných fotografií z múzeí, archeologických lokalít a výstupov z vlastnej fotografickej a fotogrametrickej dokumentácie fasád, u ktorých to bolo možné uskutočniť. V tejto časti som nadviazala na svoju diplomovú prácu a posunula som ju ďalej. Novými výstupmi sú: dokončenie virtuálnej anastylyzy a kresby s čiastočnou rekonštrukciou fasády *Tombe Doriche*, dokončenie hypotetickej rekonštrukcie vrátane polychrómie pôvodného vzhľadu *Tomba della Sirena*, virtuálna anastylyza s čiastočnou rekonštrukciou štítu *Tomba dei Demoni Alati* a fotogrametria *Tomba del Tifone*. Výstupmi sú aj náhľady na reliéfnu výzdobu hrobiek, ktoré prostredníctvom rôznych zobrazovacích techník zvyrazňujú reliéfny povrch, zlepšujú čitateľnosť a možnosť interpretácie výzdoby. Tieto návrhy spôsobu rekonštrukcie skalných monumentov založených na 3D fotogrametrii som prezentovala ako konferenčné príspevky na konferenciách tematicky zameraných na využitie digitálnych technológií v archeológii v roku 2016 v Osle (CAA International – Computer Applications & Quantitative Methods in Archaeology) a v roku 2017 v Boloni (Archeologia e Calcolatori). Výstupy boli publikované ako články v zborníkoch z konferencií.⁴

Na vybraných fasádach som identifikovala 11 jednotlivých výzdobných motívov - zosnulý na *kliné*; vodný démon; protómy s florálnym motívom; korintské hlavice stĺpov s antropomorfnými protómami; tzv. „*Rankengöttin*“; scény z gréckych mýtov; démoni

³ MAGGIANI 1994.

⁴ VOTROUBEKOVÁ 2017, VOTROUBEKOVÁ 2018.

Vanth, Charu a okřídlení démoni; levy, okřídlené levy a sfingy; sprievod magistrátov; vlys s výstrojom a výzbrojou; vlys s grifmy a florálnym motívom. Ako dvanástu tému som zahrnula imitáciu architektúry v celkovej forme fasády. Ku každému výzdobnému motívu sú vyhl'adala čo najväčšie množstvo analógií v rámci etruskej archeológie, archeológie Itálie a východného Stredomoria. Urobila som podrobnú ikonografickú analýzu rozsiahleho množstva publikovaného materiálu, konfrontáciu opisov a záverov od iných bádateľov a to od počiatku skúmania predmetných hrobiek po súčasnosť, zahrnula som aj nové objavy a vlastné postrehy. Analógie som vyhl'adávala v rámci umenia Etrúrie, Itálie a východného Stredomoria.

Výsledky

Výsledky som uvádzala v práci aj priebežne na konci jednotlivých kapitol v podkapitolách označených „zhrnutie“.

Výzdobný motív „zosnulý na *kliné*“ bol reliéfne zobrazený pravdepodobne na deviatich fasádach hrobiek v Sovane, vybudovaných medzi rokmi 250 až 200/175 pred n. l. Jedná sa teda o trend, ktorý sa stal populárnym počas života asi iba dvoch, maximálne troch generácií. Takéto reliéfne zobrazenie sa nevyskytuje na žiadnych iných fasádach a ani v interiéroch etruských hrobiek. Na fasádach bolo zakomponované do centrálnych ník, ktoré boli pravouhlé, alebo s valenou klenbou. Tento výzdobný prvok nebol viazaný na konkrétny typ fasády, ale bol využitý u rôznych typov: fasáda v tvare polovičnej kocky „*a semidado*“ (PS 23), *aedicula* s trojuholníkovitým štítom, ktorý bol vo vnútri zdobený figurálnym reliéfom (*Tomba dei Demoni Alati*, *Tomba della Sirena*), pravouhlá *aedicula* so sedlovou strechou, antami zdobenými pilastrami s iónskymi hlavicami (F 16), alebo mala vrchná časť fasády tvar figurálne zdobeného podstavca pod *cippus* (M2). Výrazný podstavec pod *cippus* mala na streche, ktorá bola asi tiež sedlová, aj hrobka PS 27. Forma vrchnej časti fasády sa nedá presne určiť kvôli zlému stavu dochovania u hrobiek PG 3, PS 28 a S 5.

Námet zobrazovať zosnulého vo funerálnom kontexte ako živého účastníka hostiny v polohu na *kliné* sa celkovo v umení Stredomoria vyskytol po prvý krát práve v Etrúrii v 2. pol. 7. stor. pred n. l. ešte v experimentálnej forme (630–620 pred n. l., urna z nekropole Tolle, Chianciano Terme). Kanonickú formu dostalo zobrazenie aplikované

v plastickom reliéfe na veká úrn od počiatku ich výroby v Cerveteri, ktorá bola výsledkom inšpirácie východogréckou plastikou 6. stor. pred n. l. Popularita motívu vo funerálnej plastike začala stúpať, keď bol aplikovaný na sarkofágy, ktorých výroba začala ešte v neskorom klasickom období v 1. pol. 4. stor. pred n. l. a rozkvet aplikovania motívu nastal na vekách sarkofágov od 2. pol. 4. stor. pred n. l. približne do roku 200/180 pred n. l. a na urnách medzi 3. a 1. stor. pred n. l. Aplikácia námetu zosnulého na *kliné* na fasádach hrobiek v Sovane teda spadá do obdobia jeho najväčšej popularity na vekách úrn, monumentov na urnách a sarkofágoch. S nimi zdieľa aj najväčšie analógie a je z nich priamo odvodená. Čo sa týka dvoch najlepšie zachovaných zobrazení zosnulého na *Tomba dei Demoni Alati* a *Tomba della Sirena*, najbližšie analógie majú k súdobým urnám a funerálnym monumentom z Perugia, ktoré sú datované do konca 3. stor. pred n. l. až 2. stor. pred n. l. Je možné, že dva reliéfne zdobené monolitické trojuholníkovité štíty, jeden doložený iba z písomných záznamov z Vulci a druhý fragment z Taquinie, taktiež zobrazovali zosnulého v poloľahu na fasáde hrobky.

Čo sa týka analógií mimo územia Etrúrie, najmä sarkofágu z Belevi, Pantakipaia a označovačov hrobov na Cypre, je ich príliš málo, sú skôr ojedinelé a podobnosť s etruskými vyobrazeniami je iba formálna. Je výsledkom paralelného vývoja tohto motívu čerpajúceho z rovnakých zdrojov, ktorými sú najmä grécke sochárstvo, ktoré zas nadviazalo na fenické a blízkovýchodné predlohy. Motív bol vo východnom Stredomorí rozšírený od archaického obdobia aj mimo funerálny kontext. Zobrazenie zosnulého ako živého hodovníka na *kliné* vo funerálnom kontexte na stélach a fasádach hrobiek bolo vo východnom Stredomorí a v púnskych oblastiach ovplyvnené hlavne výraznou popularitou gréckych *Totenmahl* reliéfov. *Totenmahl* reliéfy v Etrúrii nemáme doložené, avšak podľa môjho názoru mohli byť tiež impulzom pre etruských umelcov, aby umiestnili zobrazenie zosnulého na *kliné* dovtedy rezervované do interiéru hrobky na jej exteriér. A. Maggiani k zobrazeniu zosnulého pridáva aj vplyv na vznik formy fasády ako edicolu s pravouhlou nikou.⁵

„Vodný démon“ sa vyskytuje ako výzdobný motív na dvoch fasádach v Sovane (*Tomba dei Demoni Alati* a *Tomba della Sirena*) datovaných medzi roky 250 až 200/175 pred n. l. Pôvod námetu, je síce v gréckom umení, ešte v orientalizujúcom a archaickom období, ale v podobe ako ho vidíme v Sovane, vzniklo až na území Etrúrie v neskoroklasickom

⁵ MAGGIANI 1994, 142, MAGGIANI 2017, 304.

období v 2. pol. 5. stor. pred n. l. a počas 4. stor. pred n. l. zmiešaním atribútov niekoľkých mytologických postáv – Tritóna, Tyfóna a Skylla. Prvý krát je doložené vo funerálnom kontexte v popádskej Etrúrii na felsínskych stélach a následne ojedinele v hrobkách v južnej Etrúrii (*Tomba dei Rilievi*). Väčšina bádateľov nazýva typ postavy démona s dvoma rybími končatinami, ktorú vidíme v Sovane Skylla, alebo vodný démon typu Skylla. Na základe preštudovanej literatúry a ikonografie považujem toto pomenovanie za málo opodstatnené, pokiaľ nie je priamo prítomný atribút psích hláv alebo protóm. Navrhujem preto ako vhodnejší názov vodný démon, alebo Tritón/Tritónka. Vodný démon dosiahol najväčšiu popularitu ako výzdobný motív na sarkofágoch medzi rokmi 300 až 200 pred n. l. vyrábaných v Tarquinii a Tuscanii, a na popolnicových urnách 3. a 2./1. stor. pred n. l. Najbližšie paralely k štítom v Sovane sú dva monolitické štíty z Vulci a urny z Perugia. Obe tieto skupiny artefaktov boli podľa môjho názoru priamou inšpiráciou pre fasády v Sovane.

Skylla, alebo vodný démon sa vyskytuje ako výzdobný prvok na fasádach hrobiek, alebo funerálnych monumentov aj mimo Etrúrie. Najbližšie paralely sú v južnej Itálii v Tarente a blízkom okolí. Je možné, že tarentská náhrobná plastika a celkovo tarentské umenie malo vplyv na etruské urny aj štíty z Vulci a tak nepriamo na štíty v Sovane. Kopírovanie zobrazenia Skylla aj s detailami z tarentského umenia na etruské urny (terakotová urna z Bomarza) je doložené. Vodný démon však mal v etruskej eschatológii a ikonografii svoje miesto už predtým, než začali prichádzať umelecké námety z južnej Itálie v priebehu 4. a 3. stor. pred n. l.

Výzdobný motív „Vanth, Charu a okrídlených démoni“ sa nachádza v Sovane na hrobkách *Tomba dei Demoni Alati*, *Tomba della Sirena* a *PF 11*. V Norchii na *Tombe Doriche*. K zobrazeniu dvojice démonov po bokoch niky s valenou klenbou máme mnoho analógií na etruských urnách. Motív brány pri ktorej stoja dvaja démoni bol častý najmä na súdobých urnách a funerálnych monumentoch z Perugia a Chiusi. Okrídlená démonka Vanth, alebo Lasa sa nachádzala reliéfne vyobrazená aj na troch kamenných blokoch v exteriéry hrobky *Tomba dei Vipinanas* v Tuscaniii. Pred *Tomba del Caronte* v Cerveteri stála socha démona Charu. Ďalšie fragmenty zo sôch Charu pochádzajú z Tarquinie a Ischie di Castro. Analógie mimo územia Etrúrie nie sú. Ikonografia Vanth a Charu je špecifická iba pre umenie Etrúrie. Sochy levov, okrídlených levov a sfíng sa nachádzajú na fasádach *Tomba Lattanzi* a *Tombe Doriche* v Norchii. V Sovane na *Tomba dei Demoni*

Alati (PF29), Tomba Tomba dei Leoni (PF 11), Tomba PF 12, Tomba PS 21 a Tomba PS 22. Analógiou k akrotériám na *Tombe Doriche*, ktorých vybudovanie sa datuje na koniec 4. stor. pred n. l. sú levy a sfingy, ktoré boli často zobrazované ako akrotériá na vekách etruských sarkofágov zo 4. stor. pred n. l., z Cerveteri, Tarquinie, Bomarza a Orvieta. Najväčšiu popularitu dosiahli sochy levov umiestňované k hrobkám v južnej Etrúrii. Najväčší počet sôch a fragmentov je z Tarquinie a Tuscanie. Predpokladaným počtom sôch 10 (5 hrobiek každá jeden pár, resp. nepriame dôkazy o ich počte vo forme podstavcov a fragmentov) sa im vyrovnáva práve Sovana. Najväčší počet sôch je datovaný do obdobia konca 4. stor. pred n. l. rovnako ako štyri hrobky s predpokladanými sochami levov zo Sovany. Iba jedna hrobka (*Tomba dei Demoni Alati*) je výrazne mladšia (okolo 175 až 200 pred n. l.), ale nie je to výnimočné, pretože je známych zopár ďalších posledných sôch z tohto obdobia (Civita Castellana, Bolsena). Vulci sa v tomto smere neprejavilo ako miesto, ktoré mohlo Sovanu inšpirovať. Sochy levov v Sovane sú teda výsledkom uplatnenia súdobého trendu, ktorý bol na území južnej vnútrozemskej Etrúrie s centrom v Tarquinii a Tuscanii na vrchole popularity na konci 4. stor. pred n. l. Tento trend bol oživením tradície sôch umiestňovaných ku vchodom do hrobiek ešte v archaickom období.

Výzdobný motív „ľudských protóm medzi naturalisticky zobrazenými akanthovými listami s florálnymi úponkami“ sa síce po prvý krát objavuje paralelne na viacerých miestach, v rôznych druhoch umenia v južnej Itálii, v Ilýrii, Grécku a Macedónii od polovice 2. pol. 4. stor. pred n. l., avšak ako zdroj vzniku by som označila maľovanú výzdobu apúlskych červenofigurových váz. Tu sa objavuje po prvý krát na vázach pripisovaných tzv. *Maliarovi Iliupersis*, ktorý pôsobil približne medzi rokmi 380 až 350 pred n. l. Predchodcom zobrazeniu u týchto maliarov môžu byť podľa môjho názoru kampánske architektonické terakoty, na ktorých už od konca 5. stor. pred n. l. sa objavujú ženské hlavy medzi silne štylizovanými špirálovitými florálnymi úponkami, na ktoré neskôr nadväzujú aj thymiatériá a aruly.

Motív ľudských protóm medzi naturalisticky zobrazenými akanthovými listami s florálnymi úponkami sa objavil v etruskom umení na keramike, bronzových zrkadlách a cistách, sarkofágoch, urnách, cippoch, nástenných maľbách v hrobových komorách a na architektonických terakotách. Nanešťastie väčšina z týchto artefaktov je bez nálezových okolností a datovaná iba približne. Ak vezmeme do úvahy iba artefakty so

známymi nálezovými okolnosťami, môžeme sa oprieť iba o dve keramické vázy, tri sarkofágy z nevykradnutých hrobiek a architektonické terakoty z dvoch lokalít nájdené pri moderných archeologických výskumoch. Z týchto nálezov vyplýva, že motív sa v Etrúrii objavil po prvý krát na keramike skôr v severnej Etrúrii - červenofigurová váza s Kentaumachiou z *Tomba Golini I* pri Orviete je datovaná okolo roku 350 pred n. l. a na váze s plastickým dekorom typu *ceramica argentata* v *Tomba degli Acsi* v Perugii je datovaná do 2. pol. 4. stor. pred n. l. O niečo málo neskôr sa objavil na sarkofágoch z vnútrozemia južnej Etrúrie - maľovaná výzdoba na sarkofágoch z Bomarza (330 až 300 pred n. l.) a San Giuliana (325 až 300 pred n. l.) a reliéfná výzdoba na sarkofágu z Bomarza (325 až 300 pred n. l.). Až neskôr sa motív objavil na architektonických terakotách na výzdobe v átriu v honosnom sídle v severoetruskom Montereggi medzi rokmi 260 až 240 pred n. l. a vo vnútrozemí južnej Etrúrie v Sovane na budove chrámu v období okolo konca 3. stor. pred n. l. až začiatku 2. stor. pred n. l. Na nekropolách v Sovane sa protóma medzi akanthovými listami a florálnymi úponkami nachádza v trojuholníkovitom štíte *Tomba del Tifone* (okolo roku 325 pred n. l.) a na troch trojuholníkových štítoch *Tomba Ildebranda* (okolo roku 300 pred n. l.). Tu bola v centre štítov buď protóma, alebo veľká rastlina. Ich datovanie súhlasí s výskytom motívu na sarkofágoch a keramike, ale predchádza prvý spoľahlivý výskyt v etruskej architektúre (na architektonických terakotách) minimálne o dve generácie. Tým pádom z reálnej etruskej architektúry s vysokou pravdepodobnosťou nemohli tvorcovia fasád zo Sovany čerpať inšpiráciu a zdroj musíme hľadať podľa môjho názoru skôr v keramike. Podľa mojich vedomostí, apúlske červenofigurové vázy, ktoré boli vyrábané predovšetkým ako milodary do juhoitalských hrobiek sa v Etrúrii nenašli. Motív mohol prísť do Etrúrie buď spolu s maliarom z južnej Itálie, ktorý sa sem presťahoval, alebo v podobe predlôh (*modèle intermédiaire*)⁶ skicami motívov. Motív na fasádach v Sovane je podľa môjho názoru inšpirovaný už motívom adaptovaným a modifikovaným na etruskej keramike, ktorý sa líši od apúlskych keramických predlôh v štýle prevedenia a detailoch (napr. absencia výrazných špirál, dôraz na naturalizmus zobrazenia rastlín, násobné lievikovité kvety, vták medzi úponkami na *Tomba Ildebranda* a na kylix z Chiusi). Do repertoáru etruskej keramiky sa dostal v období krátko po svojom objavení na apúlskej keramike, okolo polovice 4. stor. pred n. l. Toto tvrdenie vyvodzujem z toho, že všetky, alebo takmer všetky etruské zobrazenia dávajú veľký dôraz na veľké, široké, mäsité akanthové

⁶ PAIRAULT 1972, 173.

listy, ktoré sa vyskytujú len u prvých maliarov z Apúlie – tzv. Maliara Iliupersis, tzv. Skupina dublinskej situly, tzv. Skupina Salting-Suckling a tzv. Lykurgovho maliara. Ako výzdoba hrobiek sa tento motív objavuje aj medzi rokmi 350 až 325 pred n. l. na nástenných maľbách v etruskej hrobke *Tomba François*, avšak vo veľmi špecifickej podobe, ktorá sa veľmi málo podobá nie len na apúlsku keramiku, ale aj hocijaké iné artefakty a nemohla byť ani predlohou pre sovanské fasády. Podľa súčasnej datácie sa zdá, že v hrobkách v južnej Itálii sa tento motív objavil neskôr, medzi rokmi 320 až 300 pred n. l., vo forme maľovaného, alebo reliéfneho úzkeho dlhého vlysu. Približne v rovnakom období sa takýto vlys objavuje aj v macedónskych hrobkách (Pella, Nea Michaniona). Umiestnenie motívu na funerálny monument, a konkrétnejšie do štítu, mohlo byť inšpirované juhoitalskými naiskami, ako sú zobrazené na apúlskej keramike, a ako vidíme na funerálnych stélach z Paesta. Na prelome 4. a 3. stor. pred n. l. sa motív rozšíril aj do Thrákie (Hrobka karyatíd pri Sveshtari) a do západnej Anatólie (stéla z héroonu v Miléte) a pretrváva v architektúre helenistických skalných hrobiek na Blízkom východe aj v 1. stor. pred n. l. (Petra). V Itálii pokračovanie motívu ľudskej protómy vyrastajúcej z pomedzi akanthových listov a špirálovitých florálnych úponkov našlo svoju popularitu hlavne v 2. a 1. stor. pred n. l. na architektonických terakotách na italických chrámoch od severnej Itálie po južnú.

S týmto motívom súvisia korintské alebo korintizujúce hlavice, ktoré majú medzi akanthovými listami umiestnené ľudske protómy. Zdobili fasády piatich hrobiek v Sovane, ktoré imitovali priečelie chrámu (*Tomba Ildebranda*, *Tomba Pola*, *PS 21*, *PS 22*, *PF 14*), ktoré sú datované medzi roky 325 až 250 pred n. l. Pôvod námetu je v južnej Itálii, pravdepodobne na Sicílii (hlavica zo Selinuntu, okolo 350 pred n. l.),⁷ alebo Taranto.⁸ Pripomeňme si, že okolo rokov 380 až 370 pred n. l. sa datuje začiatok pôsobenia tzv. Maliara Iliupersis, ktorý ako prvý na apúlskych červenofigurových vázach začal maľovať izolované protómy medzi akanthovými listami a florálnymi úponkami.

Na základe hlavíc, ktorých nálezové okolnosti poznáme, alebo ich vieme s veľkou pravdepodobnosťou predpokladať, môžeme povedať, že pochádzajú väčšinou z chrámov (Canosa, Paestum, pravdepodobne aj hlavica z Cori) a z hrobiek, kde boli

⁷ VON MERCKLIN 1962, 3, 61, 63, kat. č. 169.

⁸ LIPPOLIS 2007, 100–101.

hlavice použité na fasáde hrobky na stĺpoch (Arpi) a v interiéri na pilastroch (Lecce, Neapol).

Tento motív z vázového maliarstva podľa môjho názoru musí súvisieť aj so vznikom korintských hlavíc s protómami v tejto oblasti. V Apúlii a Kampánii, ako v jediných regiónoch okrem Etrúrie, sa stretávame s použitím korintských hlavíc s protómami na stĺpoch, pilastroch a antách v interiérovej aj exteriérovej výzdobe hrobiek.

Čo sa týka etruských hlavíc mimo Sovany, podarilo sa mi zhromaždiť informácie o štyroch hlaviciach z Vulci (plus hlavica z Collezione Marinotti, ktorá by údajne tiež mohla pochádzať z oblasti Vulci) a po jednej z Ferenta, Cerveteri, Tarquinie a Todi. Ďalej o troch, alebo štyroch hlaviciach, ktoré sú stratené (Volterra, Orbetello, Musignano, Rím-Tarquinia). Námet bol použitý aj mimo architektúry, a to na oltáry (Chiusi) a cippoch (Vulci, Perugia). Hlavice zo známych nálezových situácií sú všetky z hrobiek. Tak ako v prípade juhoitalských hrobiek, zdobili exteriér fasády hrobiek aj interiér hrobových komôr. V exteriéri na fasádach sa nachádzali na piatich hrobkách v Sovane. V interiéri sa nachádzali na stĺpoch podopierajúcich strop v strede hrobových komôr vo Vulci (*Tomba Campanari*, údajne *Tomba 14*) a Cerveteri (*Tomba delle Cariatidi*). Jedna zo stratených hlavíc (Orbetello) údajne tiež pochádzala z hrobovej komory. Z nekropole bez známeho pôvodného kontextu pochádza tretia hlavica z Vulci (nekropola *Ponte Rotto*). Zo zoznamu vyplýva, že Vulci má najvyšší počet takýchto hlavíc a z celého etruského územia práve tu získali najvyššiu popularitu vo funerálnej architektúre. Zhruba rovnaký počet monumentov alebo vyšší, kde bol uplatnený tento typ hlavíc sú nekropole Sovany, ktoré sú o niečo mladšie. Sovana, ktorá bola menším centrom na vnútrozemskom území pod kontrolou Vulci teda prijala tento módný trend z Vulci, ktoré bolo mocenským a kultúrnym centrom oblasti a v ktorého sfére záujmu sa nachádzala.

Korintské hlavice s protómami našli v etruskom prostredí uplatnenie predovšetkým vo funerálnej architektúre hrobiek, a od nich odvodený motív aj na malej skupine cippov. Trinásť hlavíc, ktoré som posudzovala, sa od seba vzájomne líši spracovaním jednotlivých prvkov tvoriacich hlavicu a môžeme vysledovať niekoľko typov aj v rámci jedného centra. Navrhla som rozdelenie etruských hlavíc do niekoľkých typov: prvý, vysoký a úzky typ s výraznými veľkými protómami, masívnymi akantiovými listami a vysoko vyťahnutými malými volutami na hrobkách *Tomba Pola* a *Tomba Ildebranda* v Sovane. K nim má najbližšie hlavica z Vulci – *Ponte Rotto* a z Ferenta. Ďalší typ

zastupuje hlavica z *Vulci-Tomba Campanari*, Cerveteri a Tarquinie. Tretí typ reprezentuje hlavica z *Vulci-Cavalupo*, ktorá nemá voluty a na miesto nich veľké masívne akanthové listy. K nej má veľmi blízko hlavica na terakotovom oltári z Chiusi, tak isto bez volút. Samostatne by som zaradila hlavicu z Todi, ktorá spája prvky z niekoľkých odlišných hlavíc.

Analógie z južnej Itálie sú dôkazom toho, že tento typ hlavíc sa na územie Etrúrie rozšíril z oblasti Apúlie a Kampánie. V Etrúrii bol adaptovaný miestnymi umelcami iba v architektúre hrobiek. Nemáme dôkazy o využití v inom type stavieb. Hlavice z *Tomba Ildebranda*, *Tomba Pola* a *Tomba PS 21* majú tvarom volút a listov bližšie k iným etruským hlaviciam než k hlaviciam mimo Etrúrie, čo poukazuje na to, že umelci v Sovane imitovali veľmi pravdepodobne predlohy už v Etrúrii asimilované a modifikované.

Kombinácia ľudského tela a rastliny sa objavuje aj v motíve tzv. „*Rankengöttin*“, ktorá sa nachádza *Tomba Ildebranda* v Sovane. V etruskom umení má iba jednu analógiu na nástennej maľbe v *Tomba del Tifone* v Tarquinii, datovanej do tretej štvrtiny aebo konca 3. stor. pred n. l. Tento výzdobný motív sa rozšíril v helenistickom období od 1. pol. 4. stor. pred n. l. predovšetkým vo východnom Stredomorí, a je jedným z viacerých cudzích vplyvov, ktoré prišli do Etrúrie na prelome 4. a 3. stor. pred n. l.

Scény z gréckych mýtov (obetovanie trójskych zajatcov, Amazonomachia a iné) sa nachádzajú na obidvoch fasádach *Tombe Doriche* v Norchii. V štíte ľavej fasády je pravdepodobne zobrazený pád Tróje a zabitie trójskych zajatcov. Scénu v štíte pravej fasády je ťažké interpretovať. Môže sa jednať o Amazanomachiu, alebo Gigantomachiu. V etruskej funerálnej architektúre nepoznáme žiadne blízke analógie k týmto štítom. Jediné etruské skalné hrobky s figurálnym reliéfom v štíte sú *Tomba della Sirena* a *Tomba dei Demoni Alati* v Sovane. Figurálne zdobené trojuholníkové štíty vo forme samostatných kamenných blokov pôvodne uložených v exteriéry hrobiek poznáme z Vulci (štyri kusy) a z Tarquinie (jeden kus). Ich námety sú odlišné – súboj s vodným démonom a dionýzovská tematika. Z Tarquinie a Vulci okrem týchto štítov pochádzajú aj fragmenty reliéfne zdobených dosiek a voľnej plastiky, ktorých tematika je rovnaká, alebo blízka štítom z Norchie. Tieto fragmenty dosiek a plastík pochádzajú s najväčšou pravdepodobnosťou z exteriérovej výzdoby komorových hrobiek datovaných do 2. pol. 4. stor. pred n. l. Dosky a plastiky z Tarquinie a Vulci predstavovali Amazonomachiu.

Námet obetovania trójskych zajatcov má svoj pôvod v gréckom maliarstve, vzorom musela byť (nedochovaná) maľba z Tarenta z polovice 4. stor. pred n. l. Známa je scéna obetovania trójskych zajatcov v hrobke *Tomba François* z nekropole Ponte Rotto vo Vulci, ktorá je na základe analógií s apúlskym vázovým maliarstvom datovaná medzi roky 340 až 310 pred n. l. Tento motív prenikol do Etrúrie v 2. pol. 4. stor. pred n. l. z južnej Itálie. V etruskom nástennom maliarstve sa Amazonomachia ani Gigantomachia nevyskytuje. Námet Amazonomachie a obetovania trójskych zajatcov sa vyskytoval najmä na etruských kamenných sarkofágoch vyrobených približne od roku 350 pred n. l. Po roku 300 pred n. l. tieto témy vymizli.⁹ Známe sú Amazonomachie na dvoch maľovaných sarkofágoch z Tarquinie - tzv. sarkofág Amazoniek (ktorého maľovaná výzdoba je pripisovaná maliarovi z južnej Itálie, možno Tarentu).¹⁰ Na tzv. sarkofág kňaza (Larisa Partunusa) je okrem Amazonomachie namalovaná aj poprava trójskych zajatcov.¹¹ Početnejšie sú reliéfné zdobené sarkofágy s Amazonomachiou z nekropol Tarquinie, Vulci a Tuscanie.¹² V neskoršom období už tieto námety vyskytli na popolnicových urnách z obdobia 3. až 1. stor. pred n. l. vyrábaných vo Volterre, Chiusi a Perugii.¹³ Na základe týchto analógií je zrejmé, že zobrazené scény v štítoch *Tombe Doriche* boli ovplyvnené maliarstvom južnej Itálie 2. pol. 4. stor. pred n. l., a tento vplyv sprostredkovala najprv výzdoba sarkofágov a hrobiek v Tarquinii, Tuscanii a Vulci a sochárska výzdoba hrobiek v Tarquinii a Vulci.

Motív „sprievod magistrátov“ sa nachádza na fasáde na stene v porticu ľavej (západnej) hrobky *Tombe Doriche* v Norchii. Veľmi blízke analógie k reliéfu na *Tombe Doriche* nenájdeme. Motív pohrebného sprievodu úradníkov bol však v období, keď vznikol reliéf v Norchii jeden z najpopulárnejších motívov na nástenných maľbách v etruských hrobkách, najmä v Tarquinii. Analógie mimo územia Etrúrie nie sú. Sprievod magistrátov spolu s insígniami, hudobníkmi a divákmi, je pôvodný etruský námet.

Výzdobný motív „vlys s výstrojom a výzbrojou“ sa nachádza tesne nad vyobrazením sprievodu magistrátov s démonom na fasáde na stene v porticu ľavej (západnej) hrobky *Tombe Doriche* v Norchii. Zobrazenie vlysu s výstrojom a výzbrojou v exteriéry hrobky

⁹ VAN DER MEER 2001, 80.

¹⁰ STEINGRÄBER 2006, 11, 192, 239–240; RIEDEMANN 2018, 165.

¹¹ STEINGRÄBER 2006, 240.

¹² VAN DER MEER 2001, 80; STEINGRÄBER 2006, 192.

¹³ Amazonomachia vid' BRUNN 1870, 74–75; KÖRTE 1896, 177–178. Pád Tróje a obetovanie trójskych zajatcov, vid' BRUNN 1870, 72–73; 85–88.

nemá v Etrúrii analógie. Niekoľko veľmi blízkych analógií však nájdeme v interiéroch v hrobových komorách – na nástennej maľbe v Tarquinii v *Tomba Giglioli* (okolo 300 pred n. l.) a v polychrómovanom štukovom reliéfe v Cerveteri v *Tomba dei Rilievi* (kon. 4. stor. pred n. l.) Jednotlivé časti výstroje a výbroje vidíme zriedkavo vyobrazené aj na predných stránkach popolnicových urien a na sarkofágoch. Predchodcovia a paralely vlysu z *Tombe Doriche*, *Tomba dei Rilievi* a *Tomba Giglioli* sú nástenné maľby v juhoitalských hrobkách v Paeste, Egnazii a Tarente, macedónskych hrobkách vo Vergíne, Lefkadii a Agios Athanassios a v Thrákii v Maglize. Vlys v Norchii je svojim umiestnením v exteriéry hrobky formálne podobný skôr zbraniam vytesaným v reliéfe na fasádach skalných hrobiek v Pisídií (tzv. Hrobka Alketasa v Termesse), Albánsku (Hrobka č. 3 v Selce-Posthme) a v Alexandrii. Zobrazenie zavesených zbraní je odvodené od funerálnych zvykov zdokumentovaných v macedónskych hrobkách (v Katerini, Pydne, Tanagre) od 1. pol. 4. stor. pred n. l. a v Stredomorí sa rozšírilo spolu s vojenskými ťaženiami helenistických vládcov.¹⁴ Zobrazenie vlysu so zbraňami a výstrojom sa v južnej Itálii, v hrobkách v Apúlii, v Paeste a následne v Etrúrii rozšírilo v 2. pol. 4. stor. pred n. l., je odvodené od grécko-macedónskych modelov a udržalo sa celé helenistické obdobie.¹⁵

Výzdobný motív „vlys s grifmi a florálnym motívom“ sa nachádza na fasáde *Tomba Ildebranda* v Sovane a na *Tomba Lattanzi* v Norchii. Blízke analógie v rámci etruského funerálneho umenia nenájdeme. Grify a kombinácie rôznych zvierat vo dvojiciach v úzkych dlhých vlysoch, avšak bez florálneho prvku nájdeme často, väčšinou spolu zápasia (napr. maľba v *Tomba François* vo Vulci, *Tomba della Mercareccia* v Tarquinii, *Tomba dei Sarcofagi* v Cerveteri. Rozdiel medzi vlysmi v týchto hrobkách a tými na *Tomba Ildebranda* a *Tomba Lattanzi* je v tom, že na nástenných maľbách chýba florálny motív. Vlysy s pármami zvierat sa koncentrujú iba do obdobia začiatku helenistického obdobia, t.j. do obdobia okolo konca 4. stor. pred n. l.¹⁶ Zvieracie vlysy a grify v heraldickej póze aj spolu kvetinou majú hlavné analógie na červenofigurovej juhoitalskej keramike v priebehu 4. stor. pred n. l. u maliarov včasného až stredne apúlskeho obdobia: tzv. Maliara Illiupersis, tzv. Lycurgovho maliara, tzv. Skupiny Suckling-Salting a tzv. Dáreiovho maliara. Najbližšou analógiou kvlysu na *Tomba*

¹⁴ CRISTOFANI 1967a, 298. Citované podľa AMBROSINI 2018, 106, pozn. č. 647.

¹⁵ POLITO 1997; AMBROSINI 2018, 106.

¹⁶ STEINGRÄBER 2006, 249.

Lattanzi je nástenná maľba v hrobovej komore v tzv. hrobke Persefony vo Vergíne, datovanej medzi roky 340 až 330 pred n. l. Za analógiu by som považovala aj maľbu na štíte fasády hrobky v Agios Athanasios pri Thessalonikách.

Z jednotlivých skúmaných motívov teda vychádzajú z etruskej predhelenistickej staršej tradície tieto motívy: zosnulý na *kliné*, vodný démon, démon Vanth, Charu a okrídlení démoni, sochy levov a sfíng umiestnené pred hrobkou a sprievod magistrátov.

Motívy ktoré prišli po prvý krát z oblasti Magna Graecia na konci klasického obdobia a na začiatku helénizmu, predovšetkým v 2. pol. 4. stor. pred n. l. sú protómy medzi akanthovými listami a florálny motív, korintské hlavice stĺpov s antropomorfnými protómami, scény obetovania trójskych zajatcov a Amazonomachia.

Ďalšie motívy, ktoré majú pôvod mimo Etrúrie sú „Tzv. „*Rankengöttin*“, vlys s výstrojom a výzbrojou, vlys s grifmi a florálnym motívom. Boli importované v helenistickom období z južnej Itálie, ale ich veľmi blízke analógie sú i vo východnom Stredomorí a v macedónskych hrobkách. V Macedónii sa zas v 2. pol. 4. stor. pred n. l. uplatnili a rozvinuli umelecké prvky z južnej Itálie. Tieto pohyby neboli jednosmerné a výsledkom je spoločný umelecký jazyk - helenistická *koiné* v umení. Rovnako ťažko rozlíšiteľné sú vplyvy a ich kombinácia v celkovej forme fasád, ktoré imitujú prvky reálnej architektúry.

Čo sa týka figurálnej výzdoby fasád, najbližšie analógie k Sovane sú: hrobka *Tomba dei Vipinana* v Toscanii, ktorá síce bola tradičného typu „*a dado*“, ale bola zdobená sochami dvoch levov, reliéfom okrídlenej démonky Vanth alebo Lasy, a na sarkofágoch vo vnútri hrobky nájdeme analógie ku vodnému démonovi a okrídleným démonom, ďalej hrobka *Tomba del Caronte*, s čiastočne vytesanou a čiastočne vybudovanou fasádou s doplnenými sochami démona Charu, troch levov a dvoch sfíng, ďalej hrobky na helenistických nekropolách Cavalupo a Ponte Rotto vo Vulci, kde boli umiestnené reliéfné zdobené štíty a stĺpy v priečelí. Pre *Tomba Lattanzi* je najbližšou analógiou hrobka *Grotta Scalina* a *Tombe Doriche*. *Tombe Doriche* spájajú prvky *Tomba Lattanzi* a *Grotta Scalina* s figurálnou výzdobou štítov zo Sovany a Vulci. Reliéf so sprievodom magistrátov a vlys s výstrojom a výzbrojou nemá blízke analógie.

Imitovanie reálnej architektúry na fasádach skalných hrobiek sa do rôznej miery vyskytlo už v archaickom období, najlepší príklad je *Tomba con Portico* z Tuscanie. V helenistickom období sa tento spôsob úpravy fasády rozmohol do najrozmanitejších a najmonumentálnejších foriem v Sovane a Norchii. V Sovane nebola pred helenistickým obdobím tradícia budovať hrobky typu „*a dado*“, čo mohlo spôsobiť, že tvorcovia hrobiek mali väčšiu voľnosť pri vytváraní nových tvarov. Fasády v Sovane nadviazali na úpravu fasád helenistických hrobiek na nekropolách *Cavalupo* a *Ponte Rotto* vo Vulci. V samotnom Vulci vznikli takéto fasády pravdepodobne pod vplyvom z južnej Itálie, obzvlášť Tarentu (naisky zobrazené na červenofigurovej keramike, funerálne naisky z Tarentu) alebo aj z pôvodne gréckych, ale v tej dobe veľmi rozšírených stél v tvare ediculy s *Totenmahl* reliéfom. Inšpiráciou boli aj etruské popolnicové urny. V súčasnosti je na základe archeologického výskumu fasády *Tomba Lattanzi* aktualizovaná téma inšpirácie pri vytváraní tejto fasády s dvoma poschodiami podopieranými stĺpmi a trojuholníkovým štítom v hornej časti, v architektúre palácov (Vergína), ktorá sa prejavila aj na fasádach hrobiek macedónskych vládcov (Lefkada) a v južnej Itálii (Canosa). *Tombe Doriche* vo svojej prvej fáze kombinujú vrchné poschodie *Tomba Lattanzi* a *Grotta Scalina* a spodné poschodie má podobu miestnosti pod fasádou (tzv. „*vano di sottofacciata*“), ktoré bolo veľmi rozšírené na nekropolách v oblasti Norchie. Slúžilo na usporiadanie pohrebných hostín a rituálov. Etruské skalné hrobky so zdobenými fasádami neboli kópiami skalných hrobiek vo východnom Stredomorí a ani neboli nimi priamo ovplyvnené. Ich formálna podobnosť vyplýva zo spoločných zdrojov rýchlo sa šíriacich a rýchlo adaptovaných inšpirácií helenistickej architektúry a umenia, ďalej tendencií k monumentalizácii hrobiek po vzoroch západoanatólskych mauzóleí a héroonov a tiež využitia prvkov chrámovej architektúry pre rôzne iné typy stavieb.

Výberová bibliografia

AMBROSINI 2018 = AMBROSINI, L. 2018: *Norchia III*. Roma.

AMMAN – RUGGENDORFER 2014 = AMMAN, P. – RUGGENDORFER, P. 2014: Le tombe rupestri a facciata della Licia e dell'Etruria: un confronto. In: Steingräber, S. – Ceci, F. (eds.): *L'Etruria meridionale rupestre*. Atti del convegno internazionale (Barbarano Romano – Blera, 8.-10.10.2010). Roma, 406–428.

ARIAS 1971 = ARIAS, P.E. 1971 = La Tomba del Sileno. *Notizie degli Scavi di Antichità XXV*, 55–85.

BIANCHI BANDINELLI 1929 = BIANCHI BANDINELLI, R. 1929: *Sovana*. Firenze.

CARTER 1974a = CARTER, J.C. 1974: The Tomb of the Siren. *American Journal of Archaeology* 78/2, 131–139.

LIPPOLIS 2007 = LIPPOLIS, E. 2007: Tipologie e significati del monumento funerario nella città ellenistica. Lo sviluppo del naiskos. In: C. G. Malacrino – E. Sorbo (eds.) *Architetti, architettura e città nel Mediterraneo antico*. Milano, 80–100.

MAGGIANI 1978 = MAGGIANI, A. 1978: Tombe a dado in Sovana. *Prospettiva* 14, 15–31.

MAGGIANI 1994 = MAGGIANI, A. 1994: Tombe con prospetto architettonico nelle necropoli rupestri d'Etruria. In: M. Martelli (ed.) *Tyrrenoi Philotechnoi*. Atti della giornata di studio di Viterbo 1990. 119–159.

MAGGIANI 2010 = MAGGIANI, A. 2010: La tomba dei Demoni Alati. Lo scavo. Inquadramento storico-critico. In: G. Barbieri (ed.) *La tomba dei demoni alati*. Siena, 38–64.

MAGGIANI 2014b = MAGGIANI, A. 2014: La Tomba dei Demoni Alati e le più tarde tombe a edicola di Sovana. In: Steingräber, S. – Ceci, F. (eds.): *L'Etruria meridionale rupestre*. Atti del convegno internazionale (Barbarano Romano – Blera, 8.-10.10.2010). Roma, 298–326.

OLESON 1982 = OLESON, J. P. 1982: *The sources of Innovation in later Etruscan Tomb Design (ca. 350–100 BC)*. Roma.

ROMANELLI 1986 = ROMANELLI, R. 1986: *Necropoli dell'Etruria rupestre. Architettura*. Viterbo.

ROSI 1925 = ROSI, G. 1925: Sepulchral Architecture as illustrated by the Rock Façades of Central Etruria: Part I. *The Journal of Roman Studies* 15, 1–59.

ROSI 1927 = ROSI, G. 1927: Sepulchral Architecture as illustrated by the Rock Façades of Central Etruria: Part II. *The Journal of Roman Studies* 17, 59–96.

STEINGRÄBER 1996 = STEINGRÄBER, S. 1996: New Discoveries and Research in Southern Etruscan Rock Tombs. *Etruscan Studies* 3/5, 75–104.

STEINGRÄBER 2000 = STEINGRÄBER, S. 2000: Pergamene Influences on Etruscan Hellenistic Art. In: N. Thomson De Grummond – B. S. Ridgway (eds.): *From Pergamon to Sperlonga: sculpture and context*. Los Angeles, 235–254.

STEINGRÄBER 2009 = STEINGRÄBER, S. 2009: Etruscan Rock-cut Chamber Tombs: Origins, Characteristics, Local and Foreign Elements. In: Swaddling, J. –Perkins, P. (eds.): *Etruscan by Definition. The Cultural, Regional and Personal Identity of the Etruscans. Papers in honour of Sybille Haynes*. London, 64–68.

STEINGRÄBER 2014 = STEINGRÄBER, S. 2014: Le tombe rupestri “a tempio” in Etruria e in altre zone del Mediterraneo orientale. In: Steingraber, S. – Ceci, F. (eds.): *L'Etruria meridionale rupestre*. Atti del convegno internazionale (Barbarano Romano – Blera, 8.-10.10.2010). Roma, 395–405.

TRENDALL – CAMBITOGLU 1978 = TRENDALL, A. D. – CAMBITOGLU, A. 1978: *The red-figured vases of Apulia, Vol. I, Early and Middle Apulian*. In: Ashmole, B. – Robertson, M. – Boardman, J. (eds.): *Oxford Monographs on Classical Archaeology*. Oxford.

TRENDALL – CAMBITOGLU 1982 = TRENDALL, A. D. – CAMBITOGLU, A. 1982: *The red-figured vases of Apulia, Vol. II, Late Apulian*. In: Ashmole, B. – Robertson, M. – Boardman, J. (eds.): *Oxford Monographs on Classical Archaeology*. Oxford.

WINTER – FEDAK 2006 = WINTER, F. E. – FEDAK, J. 2006: *Studies in Hellenistic Architecture*. Toronto.

Odborná činnosť autorky medzi rokmi 2015–2023

Aktívna účasť na konferenciách

- **2017, 6.10. – 8.10.**
 - Medzinárodná konferencia '**Ancient communities and their elites from the Bronze Age to Late Antiquity**'.
 - *usporiadateľ*: Trnavská univerzita v Trnave.
 - *miesto konania*: **Trnava, Slovenská republika**.
 - *príspevok*: prednáška v angličtine: T. Votroubeková: 'Splendours and Miseries of Etruscan Elites in the time of Roman Expansion'.
- **2017, 6.10. – 8.10.**
 - Medzinárodná konferencia '**Ancient communities and their elites from the Bronze Age to the Late Antiquity**'.
 - *usporiadateľ*: Trnavská univerzita v Trnave.
 - *miesto konania*: **Trnava, Slovenská republika**.
 - *príspevok*: poster v angličtine: 'Showcase of Social Status – Funerary Architecture in the Inland Southern Etruria in the Hellenistic Period'.
- **2017, 18.4. – 21.4.**
 - Medzinárodná konferencia '**Kainua 2017 International Conference on Knowledge, Analysis and Innovative Methods for the study and the dissemination of ancient urban areas**'.
 - *usporiadateľ*: Univerzita v Bologni.
 - *miesto konania*: **Boloňa, Taliansko**.
 - *príspevok*: prednáška v angličtine: 'Etruscan rock-cut tombs with decorated facades – a 3D approach'.
- **2016, 29.3. – 2.4.**
 - Medzinárodná konferencia '**CAA International – Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology**'.
 - *usporiadateľ*: CAA International a Univerzita v Oslo.
 - *miesto konania*: **Oslo, Nórsko**.
 - *príspevok*: prednáška v angličtine: 'Documenting facades of Etruscan rock-cut tombs: from 3D recording to archaeological analysis'.

Publikačná činnosť

- **2023 (v príprave)**

VOTROUBEKOVÁ, T. 2023: Etruskovia a počiatky tradície hodovania na území starovekej Itálie. In: M. Daňová – T. Kolon (zost.): *Večera v Neapolskom zálive. Triclinium v rímskych vilách a hodovanie Rimanov*. Trnava.
- **2018**

VOTROUBEKOVÁ, T. 2018: Documenting Facades of Etruscan Rock-Cut Tombs: from 3D Recording to Archaeological Analysis. In: Matsumoto, M. – and Uleberg, E. (eds.): *CAA2016: Oceans of Data, Proceedings of the 44th Conference on Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology*. Archeopress. Oxford, 233–242.
- **2017**

VOTROUBEKOVÁ, T. 2017: Etruscan rock-cut tombs with decorated facades. A 3D Approach, In: Garagnani, S. – Gucci, A. (eds.): Knowledge, Analysis and Innovative Methods for the Study and the Dissemination of Ancient Urban Areas. Proceedings of the KAINUA 2017 International Conference (Bologna, 18-21 April 2017), *Archeologia e calcolatori* XXVIII.2, Florence, 609–615.

Ďalšie odborné aktivity počas trvania doktorského štúdia medzi rokmi 2015 – 2023, ktoré priamo nesúvisia s témou dizertačnej práce

Študijné pobyty

- **2017**, 13.2. – 17.2.
 - Medzinárodná zimná škola: “International Winter School “Anthropology of forgery. A multidisciplinary approach to the study of archaeological fakes””
 - *usporiadateľ*: Univerzita v Padove, Taliansko.
 - *miesto konania*: Padova, Vicenza a Benátky, Taliansko.

Zamestnanie

- **2020**, máj – **2023**, jún (3 roky a 1 mesiac)
 - práca na zmluvu na dobu určitú, odborná zamestnankyňa (archeologička)
 - *zamestnávateľ*: Archeologický ústav, Slovenská akadémia vied, v.v.i. Nitra, Oddelenie záchranných výskumov a prospekcie, Oddelenie pre výskum východného Slovenska, Košice, Slovenská republika.
- **2020**, apríl – máj (4 týždne)
 - práca na dohodu, technička na archeologickom výskume
 - *zamestnávateľ*: Archeologický ústav, Slovenská akadémia vied, v.v.i. Nitra, Oddelenie záchranných výskumov a prospekcie, Oddelenie pre výskum východného Slovenska, Košice, Slovenská republika.
- **2018**, august – **2020**, január (príležitostne)
 - práca na dohodu, digitalizácia kresbovej archeologickej dokumentácie zo záchranných archeologických výskumov.
 - *zamestnávateľ*: ArcheoSpace, Praha, Česká republika.

Absolvované archeologické výskumy, spracovávanie nálezového materiálu a výskumnej dokumentácie

- **2023**, máj-jún
 - spracovanie výskumnej dokumentácie z archeologického výskumu **na hrade Krásna Hôrka a v jeho podhradí** v rokoch 2022-2023.
- **2023**, 27.2. – 1.4. (5 týždňov)
 - účasť na archeologickom výskume na lokalite Volvo Industrial Park, obec **Valaliky, okres Košice – okolie, Slovenská republika**.
 - vedenie výskumu: Mgr. Lucia Luštková, PhD.
 - pracovná náplň: archeologička, archeologická technička, exkavácia a dokumentácia v priebehu exkavačných prác, dohľad počas zemných prác.
- **2023**, január-február
 - spracovanie výskumnej dokumentácie z archeologického výskumu **na hrade Krásna Hôrka a v jeho podhradí** v rokoch 2022-2023.
- **2022**, september – **2023**, február
 - Účasť na archeologickom výskume na hrade **Krásna hôrka, obec Krásnohorské Podhradie, Slovenská republika**.
 - *Vedenie výskumu*: prof. PhDr. Alexander T. Ruttkay DrSc., PhDr. Peter Bednár PhD., Archeologický ústav pri SAV, Nitra.
 - *Pracovná náplň*: archeologička, archeologický dohľad a dokumentácia pri stavebných prácach, vedenie exkavačných a dokumentačných prác, exkavácia, evidencia nálezov, post-processing fotogrametrickej dokumentácie v 3D.

- **2022, máj**
 – Účasť na archeologickom výskume na hrade **Krásna hôrka, obec Krásnohorské Podhradie, Slovenská republika.**
 – *Vedenie výskumu:* prof. PhDr. Alexander T. Ruttkay DrSc., PhDr. Peter Bednár PhD., Archeologický ústav pri SAV, Nitra.
 – *Pracovná náplň:* archeologička, vedenie exkavačných a dokumentačných prác, exkavácia a dokumentácia v priebehu exkavačných prác, evidencia nálezov, post-processing fotogrametrickej dokumentácie v 3D, dohľad počas zemných prác.
- **2021, august – 2022, február**
 – spracovanie výskumnej dokumentácie zo záchranného archeologického výskumu na trase vysokotlakového plynovodu Veľké Kapušany – Poľsko, lokalita: poloha **Bozogvanky, pri obci Lastomír, okres Michalovce, Slovenská republika.**
- **2020, október – 2021 júl**
 – spracovanie výskumnej dokumentácie z archeologického výskumu na **hrade Krásna Hôrka, obec Krásnohorské Podhradie, Slovenská republika.**
- **2020, 3. 8. – 23.10. (12 týždňov)**
 – Účasť na archeologickom výskume na **hrade Krásna hôrka, obec Krásnohorské Podhradie, Slovenská republika.**
 – *Vedenie výskumu:* Alexander T. Ruttkay, PhDr. Peter Bednár PhD., Archeologický ústav pri SAV, Nitra.
 – *Pracovná náplň:* archeologička, vedenie exkavačných a dokumentačných prác, exkavácia a dokumentácia v priebehu exkavačných prác, evidencia nálezov, post-processing fotogrametrickej dokumentácie v 3D, dohľad počas zemných prác.
- **2020, 24.6.-26.6.**
 – Účasť na povrchovom prieskume v okolí hradov na východe Slovenska, ktorý bol zameraný na vyhľadávanie pecí na pálenie vápna (**hrad Jasenov, hrad Vinné), Slovenská republika.**
 – *Vedenie výskumu:* PhDr. Peter Bednár PhD., Archeologický ústav SAV v Nitre, v.v.i.
 – *Pracovná náplň:* archeologická technička, povrchový prieskum v okolí hradu.
- **2020, 25.5.-24.7. (9 týždňov)**
 – Účasť na záchrannom archeologickom výskume neolitického a eneolitického sídliska na polohe „Nad Dzikovým potokom“, **Veľký Šariš, Slovenská republika.**
 – *Vedenie výskumu:* PhDr. Marián Soják PhD., Archeologický ústav SAV v Nitre, v.v.i., VPS Spišská Nová Ves.
 – *Pracovná náplň:* archeologická technička, exkavácia a kresebná dokumentácia v priebehu exkavačných prác.
- **2020, apríl – máj, 4 týždne**
 – Účasť na archeologickom výskume na **Vinianskom hrade, obec Vinné, Slovenská republika.**
 – *Vedenie výskumu:* PhDr. Peter Bednár PhD., Archeologický ústav pri SAV, Nitra.
 – *Pracovná náplň:* archeologická technička, exkavácia a dokumentácia v priebehu exkavačných prác, evidencia nálezov, post-processing fotogrametrickej dokumentácie v 3D.
- **2019, október - 11 dní**
 – Účasť na archeologickom výskume na lokalite Várhegy z doby bronzovej - **Nižná Myšľa, Slovenská republika.**
 – *Vedenie výskumu:* PhDr. Ladislav Olexa, Archeologický ústav pri SAV, Košice.
 – *Pracovná náplň:* exkavácia kostrových hrobov, fotografická a fotogrametrická dokumentácia v priebehu exkavačných prác, post-processing fotogrametrickej dokumentácie v 3D, vytvorenie kresbovej dokumentácie.
- **2019, september - október, 4 týždne**
 – Účasť na **Českej archeologickej expedícii v Uzbekistane, Šerabádsky a Bojsunský okres, Uzbekistan.**

– *Vedenie výskumu*: doc. PhDr. Ladislav Stančo PhD., Ústav pro klasickou archeologii, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Česká republika.
– *Pracovná náplň*: fotografická a fotogrametrická dokumentácia v priebehu exkavačných prác, post-processing fotogrametrickej dokumentácie v 3D, vytvorenie kresbovej dokumentácie, fotografická a kresbová dokumentácia nálezov, evidencia kovových nálezov.

- **2019, jún - júl, 5 týždňov**
 - Účasť na archeologickom výskume v Archeologickom a prírodnom parku **Vulci, (Il Parco Archeologico e Naturalistico Vulci), projekt Vulci 3000, Vulci, Taliansko.**
 - *Vedenie výskumu*: prof. Maurizio Forte PhD., Duke University, USA.
 - *Pracovná náplň*: exkavácia a dokumentácia v priebehu exkavačných prác v centre etruského a rímskeho mesta, oblasť tzv. „Západné fórum“.
- **2018, august - september, 4 týždne**
 - Účasť na **Českej archeologickej expedícii v Uzbekistane**, Šerabádsky a Bojsunský okres, **Uzbekistan.**
 - *Vedenie výskumu*: doc. PhDr. Ladislav Stančo PhD., Ústav pro klasickou archeologii, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Česká republika.
 - *Pracovná náplň*: exkavácia na lokalite Iskandartepa, fotografická a fotogrametrická dokumentácia v priebehu exkavačných prác, post-processing fotogrametrickej dokumentácie v 3D, vytvorenie kresbovej dokumentácie, fotografická a kresbová dokumentácia nálezov, evidencia nálezov.
- **2018, jún - júl, 5 týždňov**
 - Účasť na archeologickom výskume v Archeologickom parku **Roselle (Parco archeologico Roselle), Taliansko.**
 - *Vedenie výskumu*: prof. Andrea Zifferero, Univerzita v Siene, Taliansko.
 - *Pracovná náplň*: exkavácia a dokumentácia v objekte rímskej villy z cisárskeho obdobia a zóny tzv. „Tempelterasse“ - etruských hradieb z archaického obdobia.
- **2017, august - september, 4 týždne**
 - Účasť na **Českej archeologickej expedícii v Uzbekistane**, Šerabádsky a Bojsunský okres, **Uzbekistan.**
 - *Vedenie výskumu*: doc. PhDr. Ladislav Stančo PhD., Ústav pro klasickou archeologii, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Česká republika.
 - *Pracovná náplň*: exkavácia, fotogrametrická dokumentácia v priebehu exkavačných prác, post-processing fotogrametrickej dokumentácie v 3D, fotografická a kresbová dokumentácia, evidencia nálezov, prospekcie.
- **2017, júl, 4 týždne**
 - Účasť na archeologickom výskume etruskej, rímskej a stredovekej lokality **Campo della Fiera, Orvieto, Taliansko.**
 - *Vedenie výskumu*: prof. Simonetta Stopponi, Univerzita v Perugii, Taliansko.
 - *Pracovná náplň*: exkavácia v objekte etruského archaického chrámu, dokumentácia a spracovanie nálezov.
- **2016, september, 2 týždne**
 - Účasť na archeologickom výskume antického rímskeho mesta Ostia - Archeologický park **Ostia Antica, Taliansko.** Názov projektu: Ostia Marina Project.
 - *Vedenie výskumu*: prof. Max Victor David, Univerzita v Bologni, Taliansko.
 - *Pracovná náplň*: exkavácia v objekte neskoro rímskej caupony s mithreom, dokumentácia a spracovanie nálezov.
- **2016, júl, 4 týždne**
 - Účasť na archeologickom výskume etruskej, rímskej a stredovekej lokality **Campo della Fiera, Orvieto, Taliansko.**
 - *Vedenie výskumu*: prof. Simonetta Stopponi, Univerzita v Perugii, Taliansko.
 - *Pracovná náplň*: exkavácia v objekte etruského archaického chrámu, dokumentácia a spracovanie nálezov.

- **2016**, február - marec, 5 týždňov
 – Účasť na záchrannom výskume v objekte Umělecko-Průmyslového muzea v **Prahe, Česká republika**.
 – *Zamestnávateľ*: Labrys o.p.s.
 – *Pracovná náplň*: dokumentácia, exkavácia, kresbová a fotografická dokumentácia.

Aktívna účasť na konferenciách

- **2022**, 23.11.
 – Konferencia „**29. Stretnutie východoslovenských archeológov**“.
 – *Usporiadateľ*: Zemplínske múzeum.
 – *Miesto konania*: **Michalovce**, Zemplínske múzeum.
 – *Príspevok*: poster v slovenčine: T. Votroubeková – P. Bednár: „Využitie fotogrametrie pri archeologickom výskume NKP Hrad Krásna Hôrka v rokoch 2020-2022“.
- **2022**, 3.3.
 – Konferencia „**Hrad Krásna Hôrka 2012–2022: Medzinárodná odborná konferencia o obnove hradu Krásna Hôrka a revitalizácii jeho bezprostredného okolia**“
 – *Usporiadateľ*: Slovenské národné múzeum, Slovenské národné múzeum – Múzeum Betliar
 – *Miesto konania*: **Rožňava**, Historická radnica.
 – *Príspevok*: prednáška v slovenčine: P. Bednár – T. Votroubeková – A. Ruttkay – M. Šimkovic: „Archeologický výskum NKP Hradu Krásna Hôrka v roku 2020“.
- **2019**, 29.5. – 31.5.
 – Konferencia „**Počítačová podpora v archeológii 2019**“, XVIII. Ročník.
 – *Usporiadateľ*: Slovenská technická univerzita v Bratislave.
 – *Miesto konania*: **Kočovce**, učebno-výcvikové zariadenie Stavebnej fakulty STU, **Slovensko**.
 – *Príspevok*: poster v slovenčine: T. Votroubeková: „Využitie fotogrametrie na výskumoch Česko-uzbeckej archeologickej expedície v Uzbekistane v sezónach 2017 a 2018“, udelená cena za najlepší poster v kategórii „študent“.

Odborná publikačná činnosť

Články v odborných časopisoch

- **2023**
 STANČO, L. – KYSELA, J. – SHAYDULLAEV, SH. – BEK, T. – KMOŠEK, M. – TOSHALIEV, K. – MRVOVÁ, P. – VOTROUBEKOVÁ, T. – MATZNEROVÁ, J. The Iron Gate and its environs in the Hellenistic period. Preliminary report for archaeological research in the Baysun District (South Uzbekistan), Season 2019, *Studia Hercynia* XXVI/2, 9–33.
- **2020**
 STANČO, L. – KHAMIDOV, O. – SHAYDULLAEV, SH. – MRVOVÁ, P. – VOTROUBEKOVÁ, T. – BEK, T. – KMOŠEK, M. Iskandar Tepa. Preliminary Report for archaeological excavation in season 2018 (south Uzbekistan), *Studia Hercynia* XXIV/1, 145–158.
- **2018**
 HAVLÍK, J., STANČO, L., KYSELA, J., CEJNAROVÁ, P., HAVLÍKOVÁ, H. and VOTROUBEKOVÁ T., Kurgans of the Eastern Kugitang Piedmonts. Preliminary Report on Excavations in Seasons 2015-2017. *Studia Hercynia* XXII/1, Prague, 183–206.

Články v zborníkoch a kolektívnych monografiách

- **2023 (v príprave)**
Záchranný archeologický výskum na NKP hrad Krásna Hôrka v roku 2020, AVANS 2020
- **2023 (v príprave)**
Záchranný archeologický výskum na trase vysokotlakového plynovodu Veľké Kapušany – Poľsko, AVANS 2019
- **2022**
VOTROUBEKOVÁ, T. 2022: 12. Lastomír, poloha Bozogvanky. In: L. Lušítková – M. Vojteček (zost.): *Archeologický výskum na trase vysokotlakového prepojevacieho plynovodu Veľké Kapušany – Poľsko*, Nitra, 65–77.